

1978, 14. prosinec,¹ Praha. – Dokument o postavení romských spoluobčanů předložený jako podklad k veřejné diskusi. (Dokument č. 23)

Charta 77, vycházejíc z čs. Ústavy a zákonů, jakož i mezinárodních paktů o lidských právech a Všeobecné deklarace lidských práv OSN, prosazuje od začátku své činnosti zásadu, že lidských práv a demokratických svobod, zaručených právním řádem, mají požívat všichni lidé bez jakékoli diskriminace. Znamená to mimo jiné, že těchto práv a svobod mají požívat lidé bez ohledu na národnostní příslušnost či etnický původ a že příslušnost k určité národnosti či rase nemůže být příčinou omezování či odnětí práv a svobod.

Charta 77 ukázala, že z hlediska lidských práv je čs. právní řád rozporuplný, a to jak v oblasti příslušných zákonných a jiných právních ustanovení, která práva občanů vyhláší a popisují, tak v oblasti zákonných záruk těchto práv; ukázala rovněž mnohokrát, že denní praxe státních a společenských orgánů a institucí často popírá lidská práva, která se čs. stát zavázal respektovat na mezinárodním fóru, ale i občanská práva vyhlášená Ústavou a zákony. Tento dvojí všeobecně neutěšený stav – právního řádu a denní praxe – nás nezbavuje povinnosti vyslovit kritický názor na takové porušování lidských práv, které souvisí méně s politickými poměry v zemi než např. politická diskriminace v povolání a zaměstnání nebo trestní postih osob pro projevy jejich přesvědčení. Takové méně politické a proto méně zjevné porušování lidských práv vidíme v diskriminaci cikánských spoluobčanů (Romů), o jejichž společenském postavení – zejména z hlediska porušování právního řádu – vypracovala skupina signatářů Charty 77 zabývající se problémy menšin první úvahu. Jejím zveřejněním chceme podnítit diskusi o této otázce a vyvolat zájem o problémy Romů. Uvědomujeme si přitom, že jejich postavení ve společnosti ovlivňuje celá řada faktorů, a i proto vyzýváme všechny, kdo mohou přispět k osvětlení těchto otázek, ve snaze pomoci zlepšit životní podmínky a společenské postavení Cikánů-Romů, aby se do tohoto společného úsilí zapojili.

Domníváme se zároveň, že samotní Romové se budou snažit prosazovat svá občanská, politická, sociální, kulturní a hospodářská práva. Zjišťujeme, že po administrativním zrušení Svazu Cikánů-Romů není v této zemi romská organizace či instituce, která by hájila jejich zájmy. (Neexistuje ani neromská státní instituce tohoto druhu.) Založení takové organizace pokládáme za velmi potřebné. Chceme přitom zdůraznit, že řešení otázky nevidíme v prosté integraci romského obyvatelstva do společnosti (a ve vytváření podmínek pro tuto integraci). O tom, zda mají Romové splynout s většinovým obyvatelstvem, přijmout beze zbytku jeho civilizační hodnoty a ztratit svou etnickou entitu, mohou totiž rozhodnout jen oni sami. Jen oni sami mohou rozhodnout o stupni této integrace, pokud ji přijmou. Tomuto rozhodování je vystaveno romské obyvatelstvo stále, a vlastně každý Rom po celý svůj život, a je na většinovém obyvatelstvu a or-

gánech státní moci, aby vytvořily důstojné podmínky pro toto rozhodování a aby přispěly k atmosféře vzájemného pochopení.

K tomu také míří závěry úvahy a praktické kroky, jimiž by řešení romské otázky v Československu mohlo započít. Charta 77 předkládá tuto úvahu veřejnosti i čs. úřadům jako podklad k diskusi.

Žádáme, aby příspěvky do diskuse byly zasílány též Chartě 77, a to na adresu: Jan Ruml, Praha 10, Kremelská 104/150.

Václav Havel, dr. Ladislav Hejdánek

mluvčí Charty 77

Situace Cikánů-Romů v Československu nepatří k tématům, která poutají obecnou pozornost, a většina lidí o problémech této nejdiskriminovanější menšiny prakticky nic neví. Tato neinformovanost je důsledkem cílevědomého utajování všeho podstatného, co s Cikány-Romy souvisí. Věci však dospěly příliš daleko, než aby směly pokračovat bez protestu.

Postoj veřejnosti kolísá mezi lhostejností a rasismem. Projevy rasismu a segregacionismu se množí a budou se množit. Cikáni-Romové, kteří jsou nejbezprávnější skupinou obyvatelstva v Československu, v obecných představách k obětem nezákonností nepatří, to je naopak výsadou „slušných lidí“. Bude-li mlčení o těchto věcech pokračovat, může dojít k tragickému paradoxu: Cikáni-Romové splynou v obecném povědomí – v povědomí občansky lhostejných konzumentů právě tak jako v povědomí občanů zasazujících se o zákonnost – se společenskými zlořády a nakonec je ještě budou represivní orgány, které nesou hlavní vinu na tom, jak dnes Cikáni-Romové v Československu žijí, chránit před lidmi, kteří budou proti týmž orgánům prosazovat zákonnost a humanitu. A stará židovská role se dožije reprízy v novém obsazení, reprízy, která už vlastně začala.

Problém menšin provázel republiku od samotného vzniku Československa jako samostatného státu a podstatnou měrou spolupůsobil při mnichovské krizi a při katastrofě, která následovala. K vážnému pokusu o analýzu předválečné minoritní politiky však nedošlo a po válce žádná taková politika koncipována nebyla. Na československém území žije nadále celá řada početných i méně početných národnostních a etnických menšin, o jejichž problémech většina lidí nic neví. Otázky minorit jsou u nás o to závažnější, že Československo patří k zemím s největší hustotou obyvatelstva a že na území republiky se nevyskytují žádné nevyužité prostory. Tyto demograficko-zeměpisné zvláštnosti podbarvují specifickým způsobem tradiční český nacionalismus a vztah k menšinám. Zanedbávání minoritních otázek a potlačování informací o nich je proto zvláště nebezpečné a nezodpovědné. Specifická situace Československa vyžaduje naopak o to prozíravější a tolerantnější politiku, která je projevem vůle k potlačení a sociálnímu a kulturnímu pohlčení.

Cikáni-Romové se od ostatních menšin liší tím, že představují rozvojovou kulturu uprostřed kultur evropských. V Československu jsou druhou nejpočetnější, podle některých odborných odhadů dokonce vůbec nejpočetnější menšinou. Tradiční označení „Cikáni“ je zatíženo nánosem hanlivých významů, vyvěrajících ze staletých předsudků, a neodpovídá původnímu názvu této etnické skupiny. Používáme tu proto označení Romové, které je v souladu s jazykem i s cítěním Romů samotných, i se světovým trendem nahrazovat mnohá dosud užívaná označení etnických a národnostních skupin označeními, jimiž se tyto skupiny označují samy.

V Československu žije přibližně 300 000 Romů. Podle oficiálních údajů je jejich počet menší, mimo jiné proto, že při sčítání obyvatelstva záviselo vyznačení jejich etnické příslušnosti mnohdy na libovůli sčítacích komisařů, a že se někteří Romové zdráhali svůj původ uvést. Pokud jde o jejich podíl na celkovém počtu obyvatelstva, kolísají proto odborné odhady mezi 1,6 % a 2,9 %. Statistické údaje úředních míst vycházejí obvykle z nejnižších odhadů celkového počtu, což má pro Romy často velmi nepříznivé důsledky, protože podhodnocení celkového počtu vede k nadhodnocení údajů vyjádřených v procentech. Tím se např. zvyšují údaje o kriminalitě i o hmotné bídě Romů, jež jsou z oficiálních míst vesměs interpretovány tak, jako by v žádném směru nepodávaly svědectví o společnosti, v níž Romové žijí, ale jako by výhradně svědčily proti Romům. Více než čtvrtina romské menšiny žije v českých zemích, kam se v poválečných letech přistěhovali ze Slovenska. Z původních přibližně 10 000 českých a moravských Romů přežilo nacismus jenom několik set osob, ostatní zahynuli v koncentračních táborech, hlavně v plynových komorách. Porodnost Romů je proti ostatní populaci trojnásobná, dětská úmrtnost je dvojnásobná; celkový zdravotní stav romské minority je ve srovnání s majoritou nepoměrně horší.

V minulosti byly podstatným zdrojem společenské vyřazenosti romské populace rasová odlišnost, krajní chudoba a odlišnost způsobu života. Dnes jsou hlavní překážkou řešení tzv. „cikánské problematiky“ v Československu poruchy většinové společnosti. „Cikánská problematika“ nabývá na palčivosti úměrně s narůstajícími problémy hospodářství, s pokračující byrokratizací řízení, s dysfunkcí veřejného komunikování v oblasti myšlení a informací a se vzrůstající brutalizací a nezákonnostmi represivních institucí. Tzv. „cikánská otázka“ tedy obnažuje hlubší, obecnější problémy celé společnosti. Odhaluje politicko-správní stereotypy stále proklamovaných ideologických tezí, projektů řešení a vyhlašování úspěchů v situaci, kdy se struktura problému naprosto nemění a veškeré proklamace a řešení jsou jen zastíráním vlastního problému.

Faktická i právní situace Romů je plná rozporů. Ústava a mnohé zákony včetně mezinárodních paktů zaručují všem občanům plnou rovnoprávnost nejen individuální, ale i skupinovou, tedy též právo na jazyk, kulturu a rozvíjení specifických zájmů. Práva Romů jako menšiny jsou však v Československu de facto popřena. Zdůrazňování toho, že Romové jsou jen etnickou skupinou, nikoli národnostní menšinou, a umělé

zvýznamňování jemného rozdílu mezi pojmy etnický a národnostní byly svého času diktovány požadavkem společenské moci význam minoritního problému zredukovat a jeho výklad podřídít údajným zájmům celé společnosti. Ve skutečnosti vychází oficiální pojetí „cikánské otázky“ dodnes ze Stalinových výkladů národnostní otázky. Pro Romy to znamená, že se mohou rozhodnout, zda se stanou Čechy nebo Slováky, přičemž jejich specifika mají zaniknout. Romové právně neexistují, ale přitom byly vytvořeny vládní, krajské a okresní komise, které je shromažďují do evidence a třídí do kategorií podle absurdních kritérií. Byly vytvořeny speciální školy, které ovšem romskou kulturu nemají rozvíjet, ale naopak potlačovat, a vydávají se vyhlášky a regionální směrnice k řešení „cikánské otázky“. V úředních dokumentech jsou označováni jen za „občany cikánského původu“ nebo dokonce jenom za „méně integrované obyvatelstvo“.

Takzvaná „řešení cikánské otázky“ se převážně omezují na represivní opatření, která mají často ráz celostátních kampaní, o nichž se většinová populace vůbec nedoví. Prvním takovým celostátním opatřením byl „soupis kočovných a polokočovných osob“. Byla to razie provedená na základě zákona č. 74 z roku 1958 po celém území Československa ve dnech 3. až 6. února 1959. § 3 zákona č. 74/1958 zní: „Kdo setrvává při kočovném způsobu života, přestože mu byla poskytnuta pomoc k trvalému usídlení, bude potrestán pro trestný čin odnětím svobody na 6 měsíců až 3 léta.“ Tento zákon, který je protiústavní, a administrativní opatření, jimž posloužil jako legální podklad, byla namířena také proti některým sociálním skupinám z většinové populace, např. proti „osobám světským“ (provozovatelům poutových atrakcí), dráteníkům ad. V první řadě však byly namířeny proti Romům, kteří kočovní ani polokočovní nebyli. Romové v Československu se skládají ze tří subetnických skupin, z nichž dvě, představující přibližně 90 až 95 % romské populace na našem území, jsou už nejméně po dvě staletí usedlé. Třetí subetnická skupina – Romové olašští – představující zbývajících 5 až 10 %, donedávna kočovala. Zákon č. 74/1958 byl použit přímo jen ve zcela nepatrném počtu případů, zato v souvislosti se „soupisem kočovných a polokočovných osob“ v roce 1959 i později posloužil za podklad k represím rasistické povahy. Zmíněný zákon dodnes platí a je tedy trvalou hrozbou pro Romy, kteří nekočují, ale bez vlastní viny žijí v podmínkách, jež je nutí k migraci.

Směrnice, podle nichž se prováděl „soupis kočovných a polokočovných osob“, byly vypracovány ve vší tajnosti měsíce předem a předepisovaly vše do nejmenších podrobností – dokonce i vybavení místností, kde měl být „soupis“ prováděn, způsob jak zajistit umývání rukou pro potřebu daktyloskopie (!) atd. Do „soupisu kočovných a polokočovných osob“ museli být zapsáni i Romové, kteří měli trvalé bydliště i zaměstnání, pokud údajně posílali manželku či družku žebrot nebo se prostituovat; důkazy o žebrotě či prostituci však směrnice nepožadovaly. Mnozí Romové, kteří měli trvalé bydliště i zaměstnání a kočovný způsob života neznali, se dostali do „soupisu“ prostě proto, že v době mezi 3. a 6. únorem 1959 náhodou jeli někam vlakem a na nádraží byli zadrženi a označeni za „osoby kočovné“. Při „soupisu“ jim byl ihned na

místě „nabídnut“ byt a byli vyzváni, aby nastoupili do práce „na určeném pracovišti podle plánu pracovního zařazení“. Vše probíhalo jednorázově a zřejmě mělo odpovídat § 3 zákona č. 74/1958 o poskytnutí pomoci k trvalému usídlení. Pokud Rom zadržený při zmíněné razii v „nabídnutém bytě“ a na „určeném pracovišti“ nezůstal – byť i z toho důvodu, že už někde bydlel a tam byl i zaměstnán – při provádění „soupisu“ na to nebyl brán zřetel – pak se provinil fluktuací a touto fluktuací navíc „maskoval kočování“. Jestliže chtěl dát výpověď ze zaměstnání, byl na něm mnohde ještě řadu let po „soupisu“ požadován souhlas národního výboru, a zpravidla jej nedostal. Jestliže se chtěl odstěhovat třeba i k blízkým příbuzným do sousedního okresu, byl podmínkou souhlas dvou národních výborů, a to v místě, odkud se chtěl odstěhovat, a v místě, kam se chtěl odstěhovat. A zpravidla takový souhlas nedostal ani v případě, kdy zcela zřejmou motivací takové „migrace“ byla těžká nemoc nebo invalidita. Zato mu mohlo být bez řádného soudního jednání přikázáno místo pobytu. Romové, kteří nikdy nekočovali, si ještě řadu let po provedení „soupisu“ podávali žádosti, aby byli ze „soupisu“ vyjmuti. O těchto žádostech rozhodovaly komise složené obvykle z několika členů národního výboru a jednoho zástupce VB. Tak jako při provádění „soupisu“ v roce 1959 hrála hlavní roli VB, tak i v těchto komisích vážilo slovo zástupce VB víc než názor všech ostatních členů. Některé žádosti byly zamítnuty, přestože všichni zástupci národního výboru zasedající v komisi prohlásili, že žadatel do „soupisu“ nepatří, a to jenom proto, že zástupce VB jako jediný z členů komise trval na tom, že vzetí do „soupisu“ bylo „zákonné“, nebo proto, že žadatel podle zjištění VB „ve svém bytě přijímá a nechá přenocovat návštěvy osob cikánského původu z jiného okresu“, nebo že jedno (!) z jeho dětí chodí za školu apod.

Dalším opatřením k „řešení cikánské problematiky“ měl být „povinný rozptyl“ neboli „likvidace nežádoucích soustředění cikánského obyvatelstva“. Tento zásah měl být proveden na základě vládního usnesení č. 502 z roku 1965, které však, jak se brzy ukázalo, bylo neproveditelné a později bylo zrušeno. Pro romskou menšinu však má citelné následky dodnes. V době, kdy měl být povinný rozptyl proveden, bydlelo na východním Slovensku 14 000 romských rodin v 1318 osadách – správněji ghettech -, z nichž polovina byla bez elektrického proudu, většina byla bez kanalizace, nevedly k nim žádné přístupové cesty a nejbližší prodejny byly vzdáleny několik kilometrů. Zásobování pitnou vodou obstarával mnohde jeden hydrant na pět set nebo více osob, v některých osadách byl dokonce jenom potok. Nemálo obytných chatrčí bylo z hlíny. V některých osadách se životní podmínky dodnes podstatně nezlepšily. Směrnice, podle nichž měl být rozptyl prováděn, však vyžadovaly přednostně zrušení „cikánských soustředění“ v oblasti zahraničního turistického ruchu a dále osady Velká Ida, protože ohrožovala „zdraví pracujících Východoslovenských železáren“. Sociální a zdravotní aspekt těchto „nežádoucích soustředění cikánského obyvatelstva“ z hlediska těch, kteří v nich žili, tedy nepatřil k přednostním úkolům rozptylu – a ve skutečnosti nepatřil ani k jeho úkolům okrajovým. Směrnice dále stanovily, že obyvatelé „cikánských osad, ulic, čtvrtí“ atd.

musejí být přesunuti do přesně určených míst. Československý občan „cikánského původu“ bydlící v určitém okrese byl povinen – a to výhradně vzhledem ke svému rasovému původu – přestěhovat se dle harmonogramu do určeného okresu či kraje a nikam jinam. Pokud byl pro jeho okres stanoven tzv. „družební okres“, musel se přestěhovat právě do něho, i když se chtěl přestěhovat jinam, kde třeba měl příbuzné, dívku, přátele, vyhlídky získat práci nebo podobně. K charakteristickým znakům vládního usnesení o „likvidaci nežádoucích soustředění cikánského obyvatelstva“ a příslušných směrnic patřilo i to, že rozptyl byl povinný a že zároveň musel být dobrovolný. Tento druh juridického alibismu se pak obzvláště v 70. letech objevuje téměř ve všech dokumentech týkajících se „cikánské problematiky“, a to v daleko nepokrytější podobě, než jak jej zná většinová populace.

Je zřejmé, že i tato opatření, omezující práva na svobodu pobytu a na volbu zaměstnání, byla protiústavní.

Nedostatek bytů a organizační neschopnost způsobily, že v rámci povinného rozptylu se v nových působištích nakonec usídlil jen zlomek původně plánovaného počtu rodin. Ustanovení o povinném rozptylu však také požadovalo zamezení „nežádoucí migrace cikánského obyvatelstva“. Jestliže rozptyl znamenal povinnou migraci, pak „neplánovaná migrace za účelem získání lepšího zaměstnání, bydlení nebo vyšší společenské pozice“ byla nežádoucí a stíhala se. Vládní usnesení č. 502 z roku 1965 bylo sice zrušeno, ale právně nikde nezakotvená formule o „nežádoucí migraci cikánského obyvatelstva“ je uplatňována dodnes a značnou část romské populace vystavuje permanentnímu riziku postihu. Romovi, který opustí své bydliště a jinde si najde pracovní příležitost a ubytování, nesmí být v občanském průkazu změněn zápis o trvalém nebo i přechodném bydlišti bez zvláštního souhlasu národního výboru (takový souhlas NV se k přihlášení ostatních občanů nevyžaduje). Nemá tedy možnost vstoupit do pracovního poměru, nemá ani nárok na lékařské ošetření, ani na dávky poskytované z prostředků odborů péče o dítě příslušných ONV atd. Vyřízení jakékoli nejprostší úřední záležitosti je v takových případech o to komplikovanější, že neexistují pravidla pro přímý styk mezi národními výbory nižších stupňů v Čechách a na Slovensku. Pro průměrného Roma s původním bydlištěm na Slovensku a s novým působištěm v Čechách to představuje neustálé a marné cesty z jednoho konce státu na druhý. Národní výbor v novém působišti ho za místního občana neuznává a národní výbor v místě jeho trvalého bydliště s ním zase odmítá jednat a jeho případné nároky neuznává, protože své bydliště opustil.

„Zamezení svévolné migrace“ vede k zásahům do nejsoukromější sféry. Výrazným znakem romské komunity je rodová soudržnost. Romové se zvláště uvnitř příbuzenstev často navštěvují a tradiční romské normy je zavazují k tomu, aby si navzájem nikdy neodmítli pohostinství. Jestliže si část rodiny najde lepší životní podmínky, přijme do svého kruhu dalšího příbuzného, který lepší živobytí teprve hledá. Tento rys romské

povahy a étosu má prastaré kořeny; podobné normy a zvyklosti se dodnes vyskytují u řady národů s vysoce rozvinutou kulturní tradicí, žijících po tisíciletí na vlastním území, např. u Číňanů. Jestliže Rom trvale hlášený jinde několikrát přespí u příbuzného, může být – a často bývá – veřejnou bezpečností „odsunut“, protože se dopouští „svévolné migrace“.

Rozptyl měl i své hospodářské pozadí. Na interních, zaprotokolovaných poradách pracovníků, kteří měli vládní usnesení č. 502 provádět, byl povinný rozptyl zdůvodňován i nedostatkem pracovních sil v Čechách a přebytkem pracovních sil – tedy nezaměstnaností – na východním Slovensku. V polovině 60. let, kdy měl být rozptyl zahájen, se předpokládalo, že tento stav na úseku pracovních sil potrvá několik let. Ve skutečnosti trvá dodnes. Potřeba nekvalifikovaných pracovních sil vzrůstá, v posledních letech přicházejí i zahraniční dělníci – „gastarbeitři“. Zejména velké stavební podniky nesvědomitým verbířstvím získávají na Slovensku Romy pro práci v českých zemích. Při uzavírání smluv v řadě případů těží z jejich neinformovanosti nebo analfabetismu, nebo smlouvu prostě nevystaví. Část těchto romských pracovníků ubytovávají v barácích naprosto nevyhovujících hygienickým požadavkům, mnohé z nich prakticky nutí k nastěhování do přeplněných bytů jejich příbuzných či známých v místě pracoviště. Při náboru není vůbec brán zřetel na rodinné poměry pracovníků.

Protože jde o koncerty zvláště preferované, pracující na vládou sledovaných stavbách, inspekce a kontroly na této praxi až na výjimky nic nezmění.

Rozptyl tedy měl být součástí řešení problému nedostatku nekvalifikovaných dělníků v jedné části státu a nezaměstnanosti v části druhé. Způsob, jakým se měl tento problém řešit – povinný přesun bezprávné menšiny – je stejně příznačný jako příčiny nezdaru – organizační neschopnost a nedostatek bytů. Na druhé straně je však právě zaostávání bytové výstavby jednou z příčin, proč je „živelná migrace“ Romů z hlediska většinové populace i společenské moci prospěšná, ba nutná. Romové „svévolně“ opouštějí místa, kde pro ně není práce, a stěhují se do českých a moravských průmyslových center, kde jsou jako nekvalifikovaní dělníci – hlavně ve stavebnictví – prospěšní, ba nenahraditelní, a kde se ubytovávají v ubytovnách a u příbuzných nebo formou tzv. nelegálního osídlení získávají byty nejnižší kategorie, často zdravotně závadné. „Živelná migrace“ je tedy zaštitěna tím, že stát z ní má hospodářský prospěch; pro Romy tak vzniká dvojaká situace, jež je pro československý právní řád typická a kterou v mírnější podobě většinová populace dobře zná. Na jedné straně se „živelná migrace“ toleruje, ale současně je využívána jako důvod nebo záminka k postihu, a to při nejrůznějších příležitostech a v nejrůznějších formách, od nezdůvodněných šikan při perlustracích až po nucené vystěhování z bytů, vyvlastňování domků, příkazování místa pobytu atd.

Důsledky úředního postoje k „živelné migraci“ jsou nejcitelnější právě v oblasti bydlení. V souvislosti s rozptylem zněla jedna z ústně podávaných, zaprotokolovaných direktiv takto: „V žádném případě nesmí národní výbor žádného Cikána přijmout do svého

obvodu, není-li pro něj zajištěn byt..." Tato direktiva je uplatňována dodnes, a to výhradně v negativním smyslu. Podniky Romy jako pracovní síly potřebují, ale národní výbory jim odmítají přidělovat byty. Úroveň bydlení romských rodin je přitom nejpodstatnější překážkou kulturního vývoje této menšiny a odsuzuje ji na nedohlednou dobu k dědičné roli nekvalifikované pracovní síly. Převážná většina romských domácností v Československu má k dispozici jedinou místnost nebo bytovou jednotku skládající se z kuchyně a jednoho pokoje. Počet osob na bytovou jednotku je proti většinové populaci dvojnásobný a počet osob na obytnou místnost je dokonce téměř trojnásobný. Jsou to většinou byty přeplněné, tmavé a provlhlé, a postrádají základní hygienické vybavení.

Školství nebralo donedávna početnou romskou menšinu vůbec na vědomí. Přibližně 30 % Romů jsou analfabeti a ještě ve věkové skupině od 15 do 29 let je analfabetů 17 %. Z 30letých Romů mužského pohlaví víc než 10 % vůbec do školy nechodilo, 50 % vychodilo jen pět tříd a pouze 15 % ukončilo základní devítiletou školu. Středoškolské vzdělání má necelá polovina procenta a Romů s vysokoškolským vzděláním je v Československu přibližně 50.

Neúspěšnost romských školáků v českých a slovenských školách se často řeší tím, že jsou přeřazováni do zvláštních škol určených pro děti s podprůměrnou inteligencí. Ve školním roce 1970-1971 v Čechách do těchto škol chodilo celých 20 % romských dětí proti 3 % dětí z většinové populace. Podle podrobných psychologických vyšetření většina těchto romských dětí do zvláštních škol nepatří. Paušální zařazování romských dětí do zvláštních škol, které se mnohde praktikuje, utvrzuje profesní diskvalifikaci celé romské populace. Dítě, které projde zvláštní školou, právě tak jako dítě s nedokončeným základním vzděláním má uzavřený přístup k učebnímu poměru ve většině řemesel. Z týchž důvodů je jim uzavřeno i umělecké školství, a to i mimořádným hudebním talentům, jichž je právě mezi Romy hodně; hudební a taneční soubory o ně mají zájem, ale nesmějí je zaměstnat.

Hlavní příčinou neúspěšnosti romských školáků je to, že neexistují romské školy, které by přirozeně navazovaly na romskou kulturu a rozvíjely ji. Společenská moc dělá naopak všechno pro to, aby romskou kulturu vyhubila, a sdělovací prostředky soustavně šíří ve veřejnosti představu, že taková kultura neexistuje. Romské děti jsou nuceny navštěvovat české a slovenské školy, jejichž vyučovacímu jazyku nerozumějí a kde jim všechno, od obrázků ve slabikářích až po učivo, vcelku neustále vnucuje představu, že jsou cizí, méněcenná rasa bez jazyka, bez minulosti a bez tváře.

V posledních letech se v místech s větším počtem romských dětí zřizovaly speciální třídy pro romské žáky. Ve vyšších ročnících bývají děti z těchto speciálních tříd přeřazovány do normálních školních tříd a zpravidla dosahují lepších výsledků než romští žáci, kteří takovými speciálními třídami neprošli. Ani v těchto speciálních třídách se však jazykový problém neřešil a veškerá tíha tohoto experimentu, prováděného s minimem nákladů, spočívá na učitelích, kteří nemají k dispozici žádné zvláštní učebnice ani jiné pomůcky,

nedostávají osnovy a marně volají po nejelementárnější jazykové příručce, která by jim pomohla objasnit prameny jazykových obtíží romských dětí. Mnozí z těchto učitelů pracují nesmírně obětavě, avšak bez sebemenší pomoci a opory ze strany ministerstva školství.

Profesní struktura romské menšiny je dnes mnohem jednostrannější než v době, kdy Romové žili na okraji společnosti a živili se svými tradičními povoláními, která kromě toho ve svém úhrnu představovala vyšší kvalifikaci, než jakou představují jejich profese dnes. Některé z těchto tradičních „cikánských“ profesí – např. košíkářství, umělecké kovářství – nacházejí uplatnění i v současné době, ale nejsou Romům přístupná. Dodnes živá je tradiční hudebnost Romů a mnohé přirozené talenty dosahují mimořádných kvalit tím, co se naučí uvnitř rodinné a rodové pospolitosti. Málokterý z nich však obstojí v byrokratickém bludišti vedoucím k povolení k veřejnému vystupování.

V minulosti žili Romové v krajní bídě, přestože byli jako řemeslníci i jako hudebníci uznáváni. Dnešní romští kopáči, uhlíři a pomocní dělníci vydělávají mnohem víc, ale přitom mohou posloužit jako názorný příklad toho, jak může stoupnout hladina příjmu a vydání, aniž stoupne sociální standard. Za současné hospodářské situace však společenská moc potřebuje mít romskou menšinu právě takovou, jaká je: nevzdělanou, bez vyhraněných aspirací a ochotnou přestěhovat se ze dne na den za nekvalifikovanou práci a bez vyhlídky na byt z jednoho konce země na druhý. Nedostatek nekvalifikované pracovní síly v takovém rozsahu, v jakém je pocítován u nás, však není normálním průvodním jevem hospodářského vývoje. Je naopak důsledkem technického zaostávání a hlubších celospolečenských poruch, které způsobily, že pracovní síla je levnější než technika, která by ji měla nahradit. Věčně ovšem tento stav trvat nemůže a vzdor všem poruchám a nedostatkům v řízení musí tak jako v dřívějších krizových etapách k jakémusi vyrovnání s mezinárodním vývojem přese všechno dojít. Potřeba nekvalifikovaných pracovníků pak poklesne a mezi Romy nutně vznikne hrozba masové nezaměstnanosti, která tuto překotně a bezohledně urbanizovanou menšinu vystaví krajním tlakům a její společenskou vyřazenost a hmotnou tíseň rázem propojí s novým etnickým uvědoměním, které pak zesílí o to víc, oč urputněji je dnes potlačováno.

V romské menšině probíhá proces sociální dezintegrace, který nemá v dějinách Romů obdoby. Dokládá jej vzestup počtu Romů odsouzených k trestům odnětí svobody. Příčinou nejsou jen sociální podmínky, v nichž žijí, ani jen urbanizace a uvolnění rodových pospolitostí, které se v prostředí průmyslových center rozpadají, ale hlavně nerovné postavení Romů před zákonem a ve společnosti vůbec.

Tzv. „specificky cikánská kriminalita“ je v mnohých případech přímým důsledkem nezaměstnanosti romského dorostu s nedokončeným základním vzděláním. Pro patnáctileté-šestnáctileté Romy není dostatek pracovních příležitostí a ani pracovní úřad nemůže zprostředkovat nic než nejhorší nekvalifikované práce v naprosto nevhodném, často skutečně kriminogenním prostředí. Zvláště dívky jsou raději rodiči

ponechány doma, aby pečovaly o sourozence apod., přestože jim hrozí trestní stíhání pro příživnictví. V jiných případech je tzv. „specificky cikánská kriminalita“ důsledkem rychlého biologického a sociálního zrání romské populace. Časně navazované partnerské vztahy, které zpravidla vedou k trvalému soužití a vzniku rodiny, jsou posuzovány a trestány jako mravnostní delikty, aniž je posuzována okolnost zcela odlišného kulturního a hodnotového kódu, které jsou podstatou takové formy sociálního chování.

Nepsané zákony, které jsou pro soudní instance fakticky závaznější než zákony psané, požadují, aby se Romům ukládala vyšší výměra trestu, než se v obdobných případech ukládá obžalovaným z většinové populace. Kromě toho se soustavně zneužívá jejich neznalosti češtiny a slovenštiny a práv obviněného. Častěji než na obviněné z většinové populace je na obviněné Romy uvalována vazba a jsou diskriminováni i během výkonu trestu.

Nejtruchlivější kapitolou jsou však předpojatá soudní rozhodnutí o umístění romských dětí v dětských domovech proti vůli rodičů schopných dítě vychovávat. Romové, kteří na svých dětech lpí, se v takových případech odebrání dětí brání. Došlo i k případu, kdy VB vyhledala romské dítě schované pod postelí, a to pomocí cvičeného psa, který dítě před očima rodičů z úkrytu vytáhl. Násilné převádění romských dětí do dětských domovů proti vůli rodičů je velmi často diktováno úsilím zbavovat etnickou skupinu vlivu na její vlastní děti, aby tyto děti podléhaly výhradně vlivu většinové populace.

Zvláště závažná je otázka sterilizace; ta je v lékařsky řádně odůvodněných případech přípustná, někdy snad i nutná, mravně však vždy problematická. Souhlas romských žen ke sterilizaci je získáván ovlivňováním, jehož objektivita není zaručena. V některých obvodech se sterilizace romských žen provádí jako plánovaná administrativní praxe a úspěšnost pracovníků je na interních schůzích hodnocena podle počtu romských žen, jež se jim podařilo k souhlasu se sterilizací přemluvit. Za takových podmínek je objektivita vyloučena. Mnohdy je k získání souhlasu ke sterilizaci demagogicky využívána peněžní odměna. Tak se sterilizace stává jedním z postupů většinové populace proti populaci menšinové, směřujícím k tomu, aby se v menšinové etnické skupině bránilo rození dětí.

Subjektivita Romů jako uvědomělé menšiny se koncem 60. let formovala ve Svazu Cikánů-Romů. Tato organizace se u nás poprvé pokusila o to, aby její příslušníci nebyli pasivním objektem sociální péče, ale dobrovolnou frontou sebevědomých a rovnoprávných občanů, kteří by spolurozhodovali o opatřeních ke změně dávno nenormální situace a na této změně spolupracovali. Začala poprvé v dějinách Romů v Československu působit zcela přirozeným způsobem, který předestřel skutečnou šíři a hloubku problému. Je příznačné, že tato organizace byla pro „znormalizovanou“ politickou moc nepřijatelná. Přestože po celou dobu své existence Svaz Cikánů-Romů nabízel své síly ke spolupráci a vždy vystupoval zcela loajálně, byl v dubnu 1973 donu-

cen ukončit činnost. Při procedurách vedoucích k rozpuštění Svazu Cikánů-Romů byli členové vedení této organizace vystaveni neomalenému nátlaku a nepokrytým výhrůžkám a projevíli vytrvalost a statečnost, jaká ve svazových a spolkových činnostech v Československu 70. let nemá obdoby. Romové s vysokoškolským vzděláním, kteří se na činnosti a vedení Svazu Cikánů-Romů aktivně podíleli, se v současné době v mnoha případech živí nekvalifikovanou prací.

Konečné řešení problémů romské menšiny vidí společenská moc v zániku této menšiny jejím splynutím s většinou. Zrušením minority má být zrušen minoritní problém. Teoretickým zdůvodněním tohoto cíle je doktrína, podle které Romové „tvoří odumírající etnickou skupinu“, která je „předurčena k zániku“. Aby k tomuto zániku došlo, společenská moc brání Romům všemi prostředky v jakékoli samostatné kulturní i jiné aktivitě a zbavuje je jejich jazyka a skupinové identity, usiluje o to, aby zpřetrhala jejich rodová i rodinná pouta a zrušila veškeré vazby jejich pospolitosti. Toto úsilí o splynutí menšiny s většinou však naopak prohlubuje propast mezi Romy a ostatním obyvatelstvem. Je označováno za integraci, ale vyvolává naopak stupňující se dezintegraci.

Pravou podstatou úsilí společenské moci je ve skutečnosti násilná asimilace, proti které se Romové brání, protože je zbavuje přirozených sociálních vazeb a násilně rozkládá základní předpoklady jejich sociálního bytí. Sebezáchovnou reakcí Romů je překlenutí tradičních rozdílů mezi subetnickými skupinami, oslabení rodových rivalit a vznik zcela nového povědomí celoetnické sounáležitosti. Souběžně s poklesem komunikační funkce romštiny u mladší generace Romů v Čechách a na Moravě probíhá proces opačný a vzniká romská literatura, jejíž autoři v dětství romsky nemluvili. Mnohdy se svému jazyku naučili až v dospělosti, tak jako někteří z autorů českého národního obrození. Jazykové vakuum, v němž se v důsledku potlačování romské kultury ocitli, tedy spolupůsobilo jako podnět k tomu, aby vytvořili literární díla v romském jazyce a tím zahájili vývoj, který může vést ke vzniku spisovné romštiny. Tito autoři jsou současnou kulturní politikou odsouzeni k izolaci, přestože právě oni jsou živým dokladem zrodu romské inteligence, která by mohla pomoci sociálně dezintegrační proces zastavit.

Postup společenské moci se tedy mívá účinkem ve všech směrech, protože tvrdě odmítá jedinou přirozenou cestu k sociální integraci Romů, jíž je integrace skupinová.

Dosud sledovaný cíl zániku skupiny musí proto nutně vést k dalšímu stupňování represí. Jestliže trvalé neúspěchy této politiky nepovedou k důslednému přehodnocení všech jejích komponent, ocitnou se československé instituce velmi brzy v situaci, kdy budou muset čelit obviněním, že se dopouštějí zločinu proti § 259 trestního zákona (zákon o genocidii), který mimo jiné stanoví:

„1. Kdo v úmyslu zničit úplně nebo částečně některou národní, etnickou, rasovou nebo náboženskou skupinu

- b) provede opatření směřující k tomu, aby se v takové skupině bránilo rození dětí,
- c) násilně převádí děti z jedné takové skupiny do druhé, bude potrestán odnětím svobody na dvanáct až patnáct let nebo trestem smrti.

2. Stejně bude potrestán, kdo se na činu uvedeném v odstavci 1 účastní.“

Bude-li zejména násilné odebírání dětí romským rodičům a sterilizace romských žen pokračovat tak jako dosud, nebude již žádné utajování a žádné nezákonnosti v oblasti justice moci zabránit vznesení formálních obvinění podložených důkazy.

Příliv romských rodin do průmyslových center vede k tomu, že mezi většinovou populací, která je o Romech a jejich problémech naprosto neinformovaná, vzrůstá tendence k segregacionismu a k rasistickým postojům. Tím se většinová populace – vzdor tomu, že je ze sféry rozhodování o státních záležitostech vyloučena – dostává do postavení, kdy je za útisk, jemuž jsou Romové v Československu vystaveni, morálně spoluzodpovědná. Vykonavatelé protizákonných směrnic týkajících se Romů, a to na všech stupních a v různých sférách činnosti a pravomoci, jsou spoluzodpovědní právně a materiálně.

O tom, zdali menšinová populace splyne s většinou, nebo zdali si svá specifika udrží, zdali zůstane menšinou etnickou, nebo se rozvine v menšinu národnostní, o tom všem nemůže rozhodnout nikdo jiný než ona menšina sama. Jestli tento proces rozhodování proběhne klidně, nebo bouřlivě, a jak dalece bude ovlivněn vědomím kumulovaných křivd, závisí na tom, v jaké míře dokáže většinová společnost této menšině přiznat skupinová práva. Bez nich se Romové nemohou účinně dovolávat ani těch práv, která jim právní řád přiznává – a nemohli by jich účinně užívat ani v případě, že by společenská moc začala platný právní řád dodržovat. Bez skupinových práv nemohou Romové rozvinout žádnou kulturní aktivitu, která by jim dopomohla k vědomí vlastní identity a bez níž je jakákoli skutečná sociální integrace nemožná.

V duchu zásad Charty 77 navrhujeme, aby veškeré dosud utajované informace o Romech byly soustavně uveřejňovány, aby protizákonné zásahy proti Romům a jejich kulturním a organizačním činnostem byly přešetřeny a projednány v souladu s platným právním řádem, aby příslušná ministerstva ve spolupráci s ČSAV, případně dalšími orgány, provedla a zveřejnila seriózní odborný popis a rozbor situace romského obyvatelstva, aby došlo k veřejné, svobodné diskusi o řešení této situace, a zejména, aby byl připraven návrh úpravy právně neudržitelného postavení Romů. Bez pravdivého odhalení závažnosti problému, bez zásadní právní úpravy a bez skutečné účasti Romů samých na rozhodování o věcech, které se jich týkají, jsou pokusy o řešení otázky romské menšiny u nás iluzorní. Tato otázka už není pouze otázkou menšinovou, ekonomickou nebo sociální, ale čím dál více se stává otázkou svědomí celé společnosti.²

² ^ čsds, sb. Charta 77. – strojopis, průpis.

¹ *Datování převzato z anotovaného seznamu dokumentů in: Charta 77: 1977-1989 a z Informací o Chartě 77, roč. 1 (1978), č. 15, s. 1. V dokumentu, který je předlohou pro tuto edici a pochází z osobního archivu Jiřího Hájka, je uvedeno ručně psané datum 14. prosince 1978.*

² *Dokument zpracovali Jan Ruml a Zdeněk Pinc, konečnou úpravu provedl Václav Havel. V Libri prohibiti, sb. Charta 77, je uložen návrh tohoto dokumentu, na první straně podstatně upravený Václavem Havlem. Na poslední straně je jeho rukopisná poznámka: „Zdá se mi to být velmi dobré, jen první odstavec bych navrhoval zkrátit – obecné úvody v něm obsažené mi připadají trochu konfuzní a zbytečné.“ S dokumentem projevíli nespokojenost zástupci Romů, protože se jim zdál málo kritický, a osobně protestovali u Jiřího Hájka a Ladislava Hejdánka.*

Plné znění: In: *Informace o Chartě 77*, roč. 1 (1978), č. 15, s. 1-9 • *Charta 77. Rok 1978*, Samizdatový sborník • *Palach Press Limited*, č. 11 (srpen 1978), s. 2 • *Charta 77. 1977-1989*, s. 217-224 • ÚSD, sb. FMV-Ch, RO 79/85-8.

Komentáře: Vídeňský dopisovatel o cikánské otázce na Slovensku, *Hlas Ameriky*, ÚSD, sb. FMV-Ch, RO 78/85-8 • BBC, *tamtéž*, RO 78 21/78 • sb. RFE, pol. blok S-562, 19.12.1978, S-576, 2.1.1979.